

ըսածն՝ կարսայ արևմտեան հարաւային կողմն. երկու մասերն ալ առանձին իշխան ունէին, Ա և Բ ըսուած. Ժ դարուն մէջ (յամի 964) վանանդ առանձին թագաւորութիւն ալ ունեցաւ՝ ի ցեղէ Բազրատունեաց, որ հարիւր տարի տևեց, մինչև երրորդ և յետին թագաւորն Գազիկ՝ Սէլուկեան թուրքաց վախէն՝ Յունաց թողուց երկիրը, և անոնցմէ առաւ իշամընդաւ բերդը: — Ռուսաց (1828b) պատերազմէն առաջ վանանդ 110 գեղ ունէր, Զարիշատ ալ 54: Այս երկուքէն զատ Ղարսայ գաւառին կամ կուսակալութեան վիճակը են նաև Կաղզման, Կէշուան կամ Խուճվան, և Շէօրէկէլ:

Կը շարունակուի:

Ի Մ Վ Ա Ն Ք Ս

Դրաքեանի մը աւերիւյ յիշատակագիրք:

(Տես երես 263)

Ահա մեռեալ աշխարհի ըլլալու վրայ ես: Պէտք է որ երկրաւոր զգեստէ մերկանաս, միայն երկնաւոր զգեստներն հագնելու համար: Ա՛լ քեզի համար չկայ աշխարհ. անկից ուրիշ բան պէտք չէ վրադ մնայ, բայց եթէ մեղացդ յիշատակը, խիստ և ծանր ապաշխարութիւն ընելու համար: Հարկ է որ սիրտդ մաքուր և ազատ ըլլայ ամենայն ցանկութենէ, որպէս զի միայն սիրովն Աստուծոյ, և իւր ամենասուրբ Մօրը և բոլոր սրբոցը համար ապրի: Եթէ առաջ աշխարհային ստեղծուած մը կը սիրէիր, հիմա զԱստուած միայն պէտք է սիրես. եթէ առաջ կ'ատէիր մարդ մը, հիմա մեղքը միայն պէտք է ատես: Թող հին մարդը, մեռուր զայն և անհետացուր. ծնիր ի շնորհս Աստուծոյ. և այս վայրկենիս լմննայ քու անցեալ և աշխարհային կեանքդ, ուրիշ բոլորովին նոր և բոլորովին երկնային կեանք մը սկըսելու համար: Հրաժարէ ուրեմն աշխարհէ և իր պատրանքներէն. խղզէ ուրեմն և ոչնչացուր սրտիդ

մէջ ամենայն երկրաւոր ցանկութիւն: Պատրաստ ես ուրիշ բան չսիրելու բայց եթէ զԱստուած, ուրիշ բան չփնտռելու բայց եթէ իր անանց փառքը, և կուրօրէն հնազանդելու իր սուրբ կամացը, մենաստանիս կանոններուն և մեծաւորացդ հրամաններուն:

Դողդոջուն ձայնով մը այս պատասխանելու վրայ էի. բայց այս բառս արտաբերելու ժամանակ, երևակայութեանս առջև եկաւ Կարողինայի կերպարանքը, գեղեցիկ և շնորհալի, որուն պէս բնաւ տեսած չունէի: Կրնայ ըսուիլ որ աշխարհ և սատանայ իրենց կարողութեան վերջին ճիգը թափեցին՝ իմ սուրբ առաջադրութենէս զիս ետ կեցընելու համար: Այն վայրկենին ստիպուեցայ սոսկալի բռնութիւն մը ընելու անձիս. կարծես թէ Մարտինոսի ձայնը կը լսէի որ ականջէս կը շնջէր թէ գեռ ողջ էր այս եղկելի աղջիկը. և աշխարհիս մէջ միայնակ և անտերունչ կը մնար, և ինծմով միայն նեցուկ մը և պաշտպան մը կրնար գտնել: Կարծես թէ իր շրթանցը վրայ կը տեսնէի այն հեգնական և չարագուշակ ծիծաղը՝ որ այնչափ անգամ ողբալի զեղծմանց դրը գեր էր զիս. և այն վայրկենին ինծի առանկ մը կու գար որ ասով իմ դրաբեան վանքի մը մէջ թաղուելու համար, Կարողինայի ձեռքը՝ հանդերձ իր հարստութեամբքը թողլու տկարութիւնս և թեւ թեւամտութիւնս կը ծաղրէր: Կը խոստովանիմ որ այն վայրկենին ըմբռնեցի այս կնկան համար զգացած կրիցս սաստկութիւնը, և այն ատեն ճանչցայ որ անոր վրայ ունեցած սէրս՝ ինծի հաւտացընել ուղածիս չափ թեթեւ չէր: Սրտիս մէջ սաստիկ և սոսկալի պատերազմ մը զրգոնցաւ. երևակայութիւնս այնպէս տաքցեր էր, որ կարծես թէ օտարականաց վերնատունէն կնկան ձայն մը լսեցի, որ բոլորովին Կարողինայի ձայնին կը նմանէր. բնական շարժմամբ մը աչքս դէպ ի ան կողմը դարձընել ուղեցի. բայց Աստուծոյ ողորմութեամբն սանձեցի զիս:

Արբան անշուշտ իմացաւ այս իմ

տագնապս, որովհետեւ աւելի հաստատութեամբ և քիչ մը անհամբերութեամբ կրկնեց հարցմունքը: Ես այն ատեն վերջին և անհնարին ճիգն ընելով փութացայ այո՛ պատասխանել:

Այն ատեն արքան քահանայապետական զգեստներն հագաւ. և քանի մը միանձանց սպասարկութեամբ սկըսաւ հանդիսաւոր արարողութիւնը, եկ ռուրք Հոգի երգելով: Վերջը աւագ խորանին առջև նստաւ: Ես ալ դիմացը ծունր դրի: Մինչդեռ միանձունքն դասին մէջ հանդիսին պատշաճեալ աղօթքները ծանր ծանր կը զուրցէին, արքան առաւ ձեռքը և սկսաւ կտրել մաղերս, 'ի նշան արհամարհելու զաշխարհ և իր պերճութիւնները, ծնկացը վրայ խոնարհեցուցի գլուխս: և այն միջոց դեղին մազերուս երկայն խոպոպիւրը աչքերս և երեսս ծածկեցին: Գլխուս վրայ պաղ երկաթոյն սողալն զգացի. և վարսս կտրող մկրատին չչիւնն իմացայ. վերջը տեսայ որ մազերուս ծամերն կոնքի մը մէջ խառն 'ի խուռն կ'իյնային: Զուրցեմ արգեօք: Սակայն յամօթ երեսացս զուրցեմ զայն: Այն վայրկենին կնկան մը ունայնամտութիւնն և անոր զգացած ցաւն իմացայ, երբ իր թանձրախիտ և դանդուրագեղ մազերն՝ աշնան ժամանակ ծառոց թարշամեալ տերեւներուն պէս կը թօթափին և կ'իյնան: Ես զրեթէ առանց ուղերու՝ կոնքին մէջ կտրած մազերուս նայեցայ, և այն խառնափնդոր ծամից մէջ երկրէս բաժնուելուս սկիզբը տեսայ. և այն տեսութեամբ հասկըցայ որ աշխարհ սկսեր էր հեռանալ ինձմէ: Ա՛հ, որչափ ողորմելի է մարդս, և որչափ զօրաւոր է աշխարհիս անոր վրայ ներգործած ազդեցութիւնն իր սուտ բարիքներովը և պատրող հրապոյրներով: Վաղանցուկ հերաց քիչ մը ծամերն ևս՝ մարմնասէր մարդու աչաց առջև զօրութիւն մը ունին, և անոնց կորուստը տրտմութիւն և ցաւ կը պատճառէ իրեն: Ո՛հ, ինչ բան է մարդ, առանց Աստուծոյ շնորհաց:

Գլուխս արդէն մերկ և լերկ դարձեր

էր. ճամարիտ պատկեր հիքութեան և անշքութեան մարդոյ առաջի Աստուծոյ: Օղոց թռչունն փետրովք ծածկած է, անտառին առիւծը իր թաւ և պերճ բաշը կը տատանէ. խոնարհ դրաբեանն իր բոլորովին բաց գլուխը իր Աստուծոյն առջև կը խոնարհեցընէ. կրնայ ըսուիլ որ այնչափ մեծվայելչութեան դիմաց ինքզինքը բաւական մերկացած չիգտնար ամենայն աշխարհային զարդերէ: Աստուծոյ գերագոյն շնորհօքը բովանդակ ըմբռնեցի այս արարողութեան նշանակութիւնն, զոր կը ծաղրէ աշխարհ իբրև անոտի ինչ և յիմարական:

Անկէ ետեւ արքան օրհնեց ճերմակ խոշոր պարեգօտ մը. մերկացուցին զիս իմ զգեստներէս և դրաբեանի պարեգօտն հագուցին: Եւ ահա վերջապէս Բենեդիկտոսի և Ռանսէի որդի եղայ. ահա վերջապէս բոլորովին զատուեցայ աշխարհէս: Սրտիս խորունկէն շնորհակալութեան և երախտեաց աղօթք մը մատուցի Աստուծոյ:

Մատրան մէջ տեղը երեսի վրայ պառկեցուցին զիս, և չորս կողմն մոխիր ցանեցին, իբր նշանակելով որ աշխարհս ինծի համար չէ. և վրաս սև կտաւ մը տարածեցին, իմացնելով որ մեռեալ էի աշխարհի:

Երբ վրաս ծածկեցին, միանձունքն 'ի խորոց կալոյացի երգեցին, և մենաստանին զանգակն սկսաւ մահուան զանչը զարնել: Անհնարին է ստորագրել՝ այն եղանակին և այն ձայնին վրաս ըրած տպաւորութիւնը: Ինծի կ'երևար որ արդէն գերեզմանն իջեր էի, և իբր թէ մահը իր ցուրտ և սառած ձեռքերովն կը գրկէր զիս: Պաղ քրտինք մը կը վազէր ճակտէս, և սարսուռ մը բոլոր ոսկրներուս մէջ կը սողար: Աշխարհս երթալով կ'անհետանար առջևս ինչպէս մէզը քամիէն, և յաւիտեանականութիւնն բովանդակ իր վեհ և ահաւոր տեսլեամբն դիմացս կ'երևութանար: Աստուծոյ փառքը և հոգւոյ մեծութիւնն այն ատեն բոլորովին նոր և քաղցր և միանգամայն ահեղ կերպով երևցան ինծի. սիրտս մերթ սաստկու-

թեամբ կը բարախէր, և մերթ հազիւ կենդանութեան նշան մը կու տար. և երբ միանձունքն չորս կողմն ծունր դըրած, աւելի ողբական ձայնով մը Հոգւոցն հաւնգոչեցնոցր երգեցին, կարծես թէ հոգիս կը բաժնուէր մարմնէս, և անանկ տեսակ մը յափշտակման և թմբուլութեան մէջ ինկայ, որ վայրկեան մը չորս կողմն եղած բաներն չգագի:

Ձիս ծածկող սև կտաւը վերուցին. և միանձունք երկու երկու, առջինէն խաչ մը, սկսան ճամբայ ելլել. ես երկու սպասարկող հարց մէջ՝ ամենէն վերջը եկող արքային ետեւէն գնացի: Ննջեցելոց սաղմոսներ երգելով, դուրս ելանք եկեղեցիէն, պարտիզին մէջէն խոտորեցանք և մտանք գերեզմաննոցը. որուն մուտքին քով չորս բարձր նոճիներ կային, և նոճուց խռիւններ կը շրջապատէին զայն. վրանին խաչ դրուած հողէ պզտի թումբեր՝ մեր լաւագոյն կենաց անցնող եղբարց թաղուած տեղերը կը ցուցնէին: Լուսինը պայծառ և վճիտ կը փայլէր երկինքը, և իւր արծաթափայլ ճառագայթովը այն մահուան բնակարանը տխուր կերպով մը կը լուսաւորէր: Խաչերն թանձր և երկայն ստուեր մը կը ձգէին, որ այն միայնութեան՝ թախծագին և մաղձոտ երևոյթ մը կու տար: Զանգակն սկսաւ նորէն յամրաշարժ և միակերպ գնչելով մը հնչել. և միանձունքն երկրորդ անգամ մ'ալ 'ի խորոց կարդացիւ երգեցին:

Հասանք նոր փորուած փոսի մը քով, որ գերեզմաննոցին մէջ միշտ բաց կը մնայ. ամենքը ծունր դրին չորս կողմը, և այն խոնարհ դրից մէջ ամեն կողմ խոր լուծիւն մը եղաւ: Ամեն մարդ մահուան խոկումը կ'ընէր: Կէս ժամ տեւեց խոկումն ու լուծիւնը. այս ժամանակիս միջոց բոլոր այն ճերմակ հագած միանձունքն, վեղարը գլուխին, դիշերուան բանաստեղծական աստեղ ծաւալած աղօտ նշուլովը լուսաւորուած, մահու օթեւանին 'ի պահպանութիւն դրուած մէյ մէկ արձաններու կը նմանէին: Վէհ և տխուր տեսարան մըն է, զոր ոչ ստորագրել հնար է և ոչ երևա-

կայել: Չկայ անանկ զարմանալանչ և սրտաշարժ բան մը, ինչպէս խոր դիշեր մը. և այն գերեզմանական լուծեան միջոց՝ Դրաբբայի գերեզմաննոցին մէջ մահուան վրայ եղած խոկումը: Կարծես թէ մեռելոց հոգիքը այն լուռ դամբ բաններէն դուրս կ'ելլէին և մեր աղօթիցն ու մտածութեանց կ'ընկերէին. և իբր թէ մահը վրանիս կը թեւածէր, անշարժ բռնելով իր օրհասաբեր և անողորմ մանգաղը, կերպով մը իմանալով որ պէտք չունէր հարուածելու այն մարդիկը՝ որ իրենք իրենցմէ կը թողուին զաշխարհ, և հաւատոց ու սիրոյն թեւցը վրայ՝ երկնից և յաւիտենականութեան վերին սահմանները կը խոյանային:

Արքային ակնարկութեամբը տուին ինծի բահ մը, և անով սկսայ փոսը փորել: Քանի մը թիակ հող նետելէս վերջը, փոսին մէջ տարածուեցայ, և իբրեւ թէ իրաւցնէ հոն պիտի թաղուէի, ամեն միանձն իմ խախտած հողէս մաս մը ներս նետեց. վերջը քաշուեցան, և գերեզմաննոցին վանդակը գոցելով, ցանկին չորս կողմը ծունր դրին, և ողբական ու դաշն ձայնով Ողորմեաւ և 'ի խորոց կարդացիւ երգեցին: Չեռքերս կուրծքիս վրայ ամփոփեցի, և աւելի սրտով քան թէ շրթամբ եղբարցս աղօթիցը հետեւեցայ: Այն վայրկեանին Աստուծոյ նուիրեցի կեանքս, և հոն ան փոսին մէջ, այն գերեզմանաց և այն մահուան նուիրական տաճարին մէջ, վերջին և անդարձ բարեւ մը տուի աշխարհի, և երգուայ մեռնիլ միշտ իրեն համար, միայն իմ Աստուծովս և երկնաւոր երջանկաւէտ հայրենեաց մէջ ապրելու համար, ուր ամենքնիս ալ օր մը պիտի ժողովուինք, մէյ մ'ալ բնաւ չբաժնուելու համար: Մի անգամ ևս, և մեծագոյն եռանդեամբ՝ իմ սպանդիս հոգւոյն, հօրս և մօրս և տիրոջս հոգւոյն համար աղօթեցի: Մէկ ուրիշ անուն մ'ալ արտաբերելու վրայ էի. բայց փորձութեան մը պէս ցրուեցի յիշատակը:

Բացուեցաւ վանդակը. միանձունքն ներս մտան, և փոսին չորս կողմը շրջան

մը ընեւով, ամենքնիս ալ դարձանք եկեղեցին, մինչ օրուան առաջին արշալոյսն ծագել կը սկսէր: Սուրբ պատարագը մատոյց արքան. և սուրբ հաղորդութիւնը պաշտեց ինծի և հուսկ վերջը օրհնութիւնը տուաւ: Երբ սրբազան զգեստները մերկացաւ, խաղաղութեան և եղբայրակցութեան համբոյրը տուաւ ինծի, ինչպէս ըրին մէկիկ մէկիկ բոլոր մէկալ միանձունքն, սովորական հիւր ընկալ հայրը ուրիշներէն աւելի խանդաղատանօք համբուրեց զիս, և համբոյրը տալու ժամանակ՝ իր մէկ արցունքը երեսս թրջեց:

Այսպէսով լմնցաւ այս վսեմ և սրբատաշարժ հանդէսը՝ զոր բնաւ չեմ մոռնար, և պիտի չմոռնամ որչափ որ կեանքըս տևէ: Երբ աւանդատունն բերուեցայ, սպասեցի որ արքան ևս ներս մտնէ բոլոր մէկալ միանձանց հետ մէկտեղ, որոնց հետ սկսանք ժողովի ըստած սրահը երթալ: Հոն նորընծայ միանձն մը բարձր ձայնով Դրաբբայի կանոններն կարդաց. ամեն մէկ յօդուածին ընթերցողը քիչ մը կը կենար, որպէս զի կարենամ կարդացածը լաւ մը ըմբռնել և վրան մտածել: Այս ընթերցումը գրեթէ ժամ մը տևեց. բոլոր այս միջոցս միանձունքն մեծ սրահին չորս կողմը լուռ և անշարժ կեցեր էին. կըրնայ ըսուիլ որ հոն ներսը արձաններու թանգարան մը դարձեր էր: Ընթերցումը լմննալէն ետև, արքան յայտնեց որ ես ընդունուած էի իբրև նորընծայ Դրաբբայի. և ան ատեն զիս սրահին ծայրը նորընծայից քով կեցուց: Ամենքնիս ծունր դրած՝ Զքեզ Աստուհն երգեցինք, և արքային ելլելէն վերջը՝ մենք ալ գնացինք:

Ես ալ խուղս չդարձայ, հապա ուրիշներուն հետ հասարակաց ննջարանն դրուեցայ: Այն վայրկենէն սկսայ բուն Դրաբեանի կեանքը:

Աշխատութեան օրերը՝ առաւօտը երկուքին կ'ելլէինք. իսկ տօն օրերը կէս գիշերին կ'ելլէինք: Առաւօտեան ժամերգութիւնն և Արևագալը միաբան կ'երգըցուէր, ուսկից վերջը մտաւորա-

կան աղօթքը կ'ըլլուէր. բոլորը մէկտեղ երկուքուկէս ժամէն աւելի կը տևէր: Ասոր կը յաջորդէր սաղմոսաց, կամ Երանուհւոյ կուսին պաշտաման, կամ ուրիշ հոգևոր ընթերցուածոյ մը կարգացմունքը: Մեք նորընծայքս աղօթքէն՝ ուսման, վերջը պարտիզին կամ դաշտաց մէջ աշխատութեան կ'անցնէինք: Առաւօտեան տասնումէկուկէսին սեղանատունը ճաշի կը ժողովուէինք: Այս ճաշը միշտ հոտաւէտ խոտերու կամ սոխի համեմով պատրաստուած ջուրի մէջ եփուած ապուրէ կամ թանէ մը կը բաղկանայ. պահոց օրերը ամենևին առանց հանդերձանաց կ'ըլլայ: Պարզ բանջարեղինաց ուրիշ պնակով մը ճաշը կը լմննայ: Կերակրոյ ժամանակ միշտ խոր լռութիւն կը տիրէ, և հոգևոր ընթերցումը միայն կ'ընդհատէ զայն, զոր նորընծայք կարգաւ կը կարդան: Երեկոյեան ժամը հինգին ընթերցողը կ'ըլլայ քիչ մը սև հացով և երբեմն քանի մը պտղով:

Օրը հինգ անգամ դաս կ'երթըցուի, ուր ընդ ամենը ութ ժամ կ'անցուի, հանդերձ ձայնաւոր պատարագով որ ամեն օր կ'երգեցուի: Մեծ տօներու օրերը առաւօտեան ժամերգութիւնն և մտաւոր աղօթքը չորս ժամ կը տևէ. նոյն համեմատութեամբ կը տևեն նաև կանոնական ժամուց, երեկոյեան ժամուն և խաղաղականին պաշտամունքը: Յորեկը ուսմանէ ետև աշխատութեան կ'երթըցուի. երեկոյեանէն և խաղաղականէն ետև սովորաբար ժողով կ'ըլլայ, որուն մէջ արքան կարգադրութիւններ և մասնաւոր ազգարարութիւններ կը հաղորդէ հասարակութեան. հոն շաբաթը երկու անգամ յանցանաց ժողով կ'ըլլայ:

Առաջին անգամ այս ժողովոյն ներկայ ըլլալուս, իբրև վերջին նորընծայ հարկադրուեցայ ես սկըսիլ յանցանաց խոստովանութիւնը: Ծունր դրած, ձեռքերս կուրծքիս վրայ ամփոփած, Աստուծոյ և եղբարցս առջև խոնարհեցուցի զիս. սաստիկ ցաւով սրտիս՝ նորոգեցի իմ սոսկալի ոճրագործութեանս

պատմութիւնը, որ դառն խայթերով խիղճս կեղեքելէն ընաւ չէր դադրեր:

Քաղցր հանդարտութեան և նախանձելի խաղաղութեան մէջ շատ օրեր անցուցի: Բայց շուտով պատեց զիս դժոխքմբեր մաղձոտութիւն մը, որ յաճախ տեսակ մը վհատեցուցիչ յուսահատութեան կը փոխուէր: Երկայն և խիստ ապաշխարութեամբք կը մաշէի զիս. աշխատութեան սաստկութիւնը և ուսման պարապմունքն կը կրկնապատկէի. բայց ամեն բան անօգուտ: Գիշերը խիստ քիչ անգամ կրնայի աչքերս գոցել և քուն ըլլալ, և դժուարաւ կըրնայի բերանս կտոր մը կերակուր դնել: Դժնդակ խայթեր անդադար խիղճս կը նեղէին. Պաւտիկ արիւնազանգ ստուերը երբեմն երբեմն մերթ դաշտին մէջ, մերթ եկեղեցին, և մասնաւորապէս երբ անկողնոյս վրայ կ'ընկողմանէի՝ խրոխտ և սպառնալից կերպով կ'երևնար: Գիշեր մը խիստ սարսափելի երազ մը ունեցայ. արթնցայ անանկ մը սլոռալով, որ ինծի հետ քնացող մէկալ նորընծայքն ցառքեցին ոտք ելան, վախնալով որ յանկարծական ցաւէ մը բռնուած ըլլամ:

Ինծի անանկ կ'երևնար որ Պաւտիկ տնկուած և արիւնաշաղախ մազերով, մէկ ձեռքը կը վերցընէր՝ զիս զարնելու համար, մինչ միւս ձեռքովը վիզս կը սեղմէր որ զիս խղզէ: Կրակի բոցեր չորս կողմէն զինքը կը պատէին, ծուխ և կայծ ցայտելով, որոնք բոլորն ալ կուգային վրաս կը թափէին, ննջարանին մէջ լայնարձակ հրդեհ մը ծաւալելով: Թանձրամած և կարմրաշէկ ծխոյն պլտուտիցը մէջ կարծես թէ սպիտակազգեստ կնկան մը երկայն կերպարանք մը կը տեսնէի, որ իրարու ամփոփած ձեռքերն ինծի կ'երկընցնէր, իբր օգնութիւն խնդրելով: Գօտւոյն չորս կողմէն երկու ջրոտ բազուկներ պատած կը տեսնէի, որոնք իբրեւ երկու աքցաններ կը սեղմէին զայն, և գլխոյն ետեւ սոսկալի դէմք մը կը նշմարէի, զոր մէկէն Մարտինոսն ըլլալը իմացայ, որ աչքերը սաստիկ դուրս տնկած և զարհու-

րելի կերպով ակռաները կրճտելով, կարծես թէ դառն կերպով կը յանդիմանէր զիս, թէ ինչո՞ւ խեղճ կարողնան աշխարհիս մէջ միայնակ թողուցի: Այս սարսափելի երազը սրտիս մէջ կարեւորութեան և սոսկման զգացմունք մը կը զարթուցանէր. աչքերս բանալու ժամանակ՝ սաստիկ կուլայի. և բոլոր այն օրը չէի կրնար երեակայութենէս մերժել այն ցաւազին յիշատակը:

Այն ատեն մտքիս մէջ սաստիկ և ծանր պատերազմ մը գրգռեցաւ: Կ'ըզգայի որ բաւական չեմ մահացներ զիս. և թէ այնչափ էր իմ յանցանացս մեծութիւնը, որ չէի կրնար հաւատարմապաշխարութիւն մը գտնել: Այս ողորմելի, վարանեալ և տատանեալ վիճակի մէջ օր մը արքային առջև ելայ, և ամենայն ճգամբ պաղատեցայ իրեն, որ հասարակութեան ամենախիստ աշխատութեանց ներքեւ դնէ զիս, և անանկ մը ընէ որ աւելի աշխատալի և դժուարին դործերով անդադար զբաղած ըլլամ: Ազնիւ արքան ջանաց մխիթարել զիս, և անտառային ըսուած աշխատութիւնը յանձնեց ինծի:

Մենաստանին մօտ ապալեր և ապառաժուտ լեռ մը կար, ամեն կողմէ թանձրախիտ անտառով մը ծածկուած. հոնկից կը ժողվուէր վանքին փայտը: Առաւօտը՝ դեռ չլուսացած՝ կ'առնէի տապարը և աշխատանքը ինչուան լեռան կատարը կ'ելլէի: Հոն ինչուան ուսման ժամը, մանր ծառեր, ճիւղեր, պղտի կաղնիներ և թեղօշներ կը կտրէի, և անոնցմէ խրճեր կը կազմէի, կամ կոճղերը կը կտրէի՝ փայտ չինելու համար: Փոխանակ իշուն վրայ դնելու, ուսոցս վրայ բեռնաւորելով, միտերելու տեղը կը փոխադրէի. և անկից ինչուան վանք կը տանէի: Դասատան և ժամասացութեան ատեններէն դուրս, այս էր իմ բոլոր օրուան ըրած աշխատալի կրթութիւնս: Քանի մը օր աշխատութեան վաստակը, և շարունակ զբաղմունքը քիչ մը հանգիստ և խաղաղութիւն թողուցին ինծի: Բայց յաճախ երբ ծառաստանն կը մօնէի, կարծես

Թէ այն անտառին մէջն էի՝ որ իմ ոճրա-
գործութեանս հանդիսարանն եղաւ։
Քանի մը անգամ երբ այն ժամանակը
կը հասնէի հոն որ դեռ լուսինը կը
փայլէր, եղևնեաց ու շոճից պուրա-
կացը ստուերներն խռովեալ երևակա-
յութեանս մէջ չարագուշակ և ահար-
կու երևոյթներ կ'արթնցնէին։ Շատ
անգամ երբ չորս կողմն պատող լու-
թեան մէջ, քրտանց մէջ թաթխուած՝
մեծագոյն ջանիւ աշխատիլ կը սկսէի,
կարծես թէ անտառին մէջ տեղէն ե-
կող երկայն հառաչանք մը կը լսէի։
շտապաւ այն կողմը կը վազէի, բայց ոչ
զոք կը տեսնէի, և անշուշտ մէկ մը չկար
հոն։

Քիչ ժամանակէն այն անտառը ինծի
համար ըսէի չարչարանաց տեղ մը դար-
ձաւ. և ամեն առաւօտ հոն երթա-
լուս ժամանակ ինքզինքս բռնադատելու
պէտքը կը զգայի. և միայն արբային հրա-
մանացը հնազանդելու ոգւով կը հաւա-
նէի հոն երթալու։ Ամեն տերևի չրչիւ-
նը, ամեն ականջիս զարնող թեթե-
շշնջիւն մը զարհուրելի կերպով կը տադ-
նապէր զիս, և վախէս ու սարսափէս
պաղ քրտինք մը կը վազէր ճակտէս։
Օր մը երևակայութիւնս այն աստիճանի
այլալաժ էր որ բուն կարծես թէ տե-
սայ որ մարդ մը ինծի մօտ պուրակի մը
մէջէն երազաբայլ ընթացքով անցաւ։
Կ'ուզէի հետազօտել անտառը և ստու-
գել զայն, բայց կանոնէն արգելուած
էր այն, որով չէինք կրնար մեր չորս
կողմը հանդիպած բանի մը կամ անձի
մը հետ զբաղիլ։

Չկարենալով երկայն ատեն այս ցա-
ւագին վիճակիս մէջ տևել, նորէն ա-
ղաչեցի արբային որ աւելի խիստ աշ-
խատութիւններ տայ ինծի, որպէս զի
ասոնցմով Աստուծոյ ցասուցեալ ար-
դարութիւնն հաշտեցնելով, աւելի զիւ-
րաւ քիչ մը հանգիստ ու հանգարտու-
թիւն գտնեմ։ Աբբայն ինքզինքը պատ-
րաստ ցըցուց զիս դո՛հ ընելու. միայն ը-
սաւ որ նոր և աւելի աշխատալի զբաղ-
մունք մը կը գտնէ, երբ հանդիսաւոր
ուխտս կատարելու ըլլամ, և հաստա-

տապէս կրօնքն ընդունելու ըլլամ։ Քիչ
ամիս վերջը այս ուխտն ալ կատարեցի,
և բոլորովին զաշխարհ թողլով, ան-
հրաժեշտ կերպով միացայ ընդ Աստու-
ծոյ։

Աբբան խոստմունքը պահեց, և վասն
սրբոյ հնազանդութեան՝ ապաշխարանք
մը դրաւ, որ մեծ նեղութիւն պատճա-
ռեց ինծի։

Կը շարունակուի։

ՀՈՌՄԵԱԿԱՆ ՀԱՒԱՇՄԱՅՈՒԹԻՒՆՔ

Շատ հետաքրքրական է Հոռմայեց-
ւոց կրօնական կեանքը քննել։ Այս աղ-
գիս կրօնական դադափարաց և սովո-
րութեանց մէջ՝ ոչ արևելեան ազգաց
մութ ու երևակայեալ այլաբանական
մեկնութիւնները կը նշմարուին, և ոչ յու-
նական վսեմ իմաստով քերթութիւնը.
այլ ընդհակառակն տղայական ու մութ
հիւսուածք մը արարողութեանց և բա-
ցատրութեան կերպերու, որ ժողովըր-
դեան աւելորդապաշտական ու երկչոտ
բնաւորութենէ ունի իր ծագումը, զոր
քուրմը իրենց շահուն գործածելով
ծաղկեցուցին։ Եւ սակայն զարմանք է
տեսնալ, ինչպէս այս ժողովուրդը՝ որ
զօրութեամբ բազկի և քաղաքականու-
թեան՝ կրցաւ այնքան յառաջադիմու-
թեամբ արիանալ, իր քաղաքական և
ընտանեկան կենաց մէջ ընդհակառակն
բազմապիսի դից և ոգւոց անապաշտու-
թեամբ ընկճեցաւ, ջանալով ամենայն
ոգւով անոնց երևակայեալ պահանջը-
ները հաճեցնել փութալու։

Եւ կը տեսնենք որ ժողովրդեան այս
աւելորդապաշտ կրօնական ոգին՝ մէկ
կողմանէ իշխեցող դասունմեծ ազդեցու-
թեան դուռ մը կը բանայ, մինչդեռ միւս
կողմանէ տէրութեան քաղաքականու-
թիւնը անանկ կը տիրէ ու կը կապէ
զժողովուրդը, որ գքուրմը իբր քաղա-
քական առաջնորդ մը կը նկատէ, և ա-
նոր համար զինքը խստիւ սուրբակարգ
դիրքի մը մէջ կը բռնէ։ Քուրմը՝ դից